

УДК 369.223.41/46:93.37

Вікторія Стинська

ФЕНОМЕН «МАТЕРИНСТВО» В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

У статті розглянуто науково-педагогічні підходи до феномену «материнство» в історичній ретроспективі. Окреслено сутність різних напрямів дослідження материнства та їх представників. Проаналізовано роботи Дж. Баулбі, Е. Ботт, Дж. Гуда, Д. Піллінга та ін., в котрих розглянуто питання функціональної ролі материнства, поєднання роботи з материнством, планування сім'ї та моделі сім'ї та сімейного життя.

Ключові слова: материнство, феномен, історична ретроспектива.

В статье рассмотрены научно-педагогические подходы к феномену «материнство» в исторической ретроспективе. Определены суть различных направлений исследования материнства и их представителей. Проанализированы работы Дж. Баулби, Э. Ботт, Дж. Гуда, Д. Пиллинга и др., в которых рассмотрены вопросы функциональной роли материнства, совмещение работы с материнством, планирования семьи и модели семьи и семейной жизни.

Ключевые слова: материнство, феномен, историческая ретроспектива.

The article deals with the scientific-pedagogical approaches to the phenomenon of «maternity» from the historical perspective. The essence of the different trends of investigation into the «maternity» phenomenon is given and the representatives of these approaches are listed. The works of Bowlby J., Bott E., Hood J., Pilling D. etc., which dwell upon such problems as: the functional role of maternity, combining work with maternity, family planning and family model planning are analyzed in the article.

Key words: maternity, phenomenon, historical retrospective.

За останні роки в Україні розроблено ідеологію та концептуальні засади державної сімейної політики, сформульовано ключові положення щодо відносин держави і сім'ї, прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення сприятливих умов розвитку сім'ї, підвищення авторитету та стійкості шлюбу, посилення ролі батьків та їхньої відповідальності за життєзабезпечення і виховання дітей, надання адресної комплексної допомоги малозабезпеченим сім'ям, забезпечення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства та правових гарантій суверенітету родини, балансу сімейних і суспільних інтересів, визначено заходи, пов'язані з реалізацією основних функцій сім'ї та захистом соціально вразливих їх категорій.

Огляд науково-методичної літератури показав, що проблема материнства в Україні є міждисциплінарною. Зокрема, різні аспекти соціально-виховної роботи з жіночою молоддю аналізували І. Братусь, О. Васильченко, Т. Голованова, І. Зверєва, І. Ковчина, К. Левченко, К. Шалаєва та ін.

Соціально-педагогічний аспект дослідження материнства як складової батьківства представлено у наукових роботах Т. Алексеєнко, Л. Буніної, Н. Гусак, В. Кравця, Н. Максимовської, Р. Овчарової, П. Щербаня.

Психологічний аспект підготовки молодих жінок до материнства досліджували М. Ващук, Н. Даниленко, Н. Дармостук, М. Перун, О. Проскурняк, О. Тинова, І. Шастко, Н. Яремчук.

Теоретичні та практичні проблеми девіантного материнства розкривають праці І. Братусь, В. Брутман, Т. Гурко, Н. Кодацької та ін.

Юридичний захист материнства представлено у працях О. Ганкевича, Ю. Коренги, О. Пожарової, К. Ченкової та ін.

Філософсько-культурологічні, етнографічні, історичні аспекти материнства як соціокультурного явища вивчали вітчизняні та зарубіжні фахівці: А. Алієва, Е. Арід, І. Вєтухова, Б. Вільям-Джонс, В. Кравець, Ю. Макєшина, Н. Пушкарьова, В. Раміх та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас, в історико-педагогічній науці проблема материнства не була предметом окремого дослідження, що й зумовило вибір теми статті.

Мета статті – на основі аналізу джерелознавчих матеріалів розглянути в історичній ретроспективі науково-педагогічні підходи до феномену «материнство».

Як свідчить аналіз джерелознавчих матеріалів, термін «материнство» розглядається сучасними науковцями як соціокультурний феномен, сутність якого полягає у виношуванні, народженні, догляді, захисті дитини, забезпеченні умов для повноцінного розвитку дитини (В. Брутман, Т. Говорун та ін.); як особлива материнська потребово-мотиваційна сфера психології жінки, що формується впродовж життя (Г. Філіппова та ін.); як провідна соціальна жіноча роль, виконання якої запрограмовано на рівні материнського інстинкту, закладеного у жіночій природі (В. Кравець, Ж. Свон, К. Кріссман та ін.). Однак, сучасні гендерні теорії, базуючись на антропологічних, етнокультурних, соціологічних дослідженнях, наголошують на тому, що феномен материнства формується під впливом культури, характеру соціально-економічних, гендерних, сімейних відносин у конкретному суспільстві.

В історичній ретроспективі існували декілька напрямків дослідження материнства. Так, патріархальний напрям пов'язаний з уявленнями про традиційний розподіл статевих ролей, а матріархальний – про обмеження функціональної ролі жінки виключно сімейними обов'язками. Особливо

показово цей напрям було представлено в публіцистиці так званого періоду перебудови (В. Белов, В. Крупін, В. Распутін).

Економічний напрям представлено дослідженнями з проблем формування і використання жіночих трудових ресурсів, врахування специфіки жіночої робочої сили, що полягала в тому, що жінка не тільки елемент трудового потенціалу країни, але й мати, вихователька дітей. Проблема раціональної зайнятості, ефективності жіночої праці присвячено роботи економістів Л. Абрамової, Н. Кунгурової, Н. Татарінової, Н. Шишкан, З. Юк.

Демографічний напрям представлено дослідженнями з проблем планування сім'ї, оптимальних моделей відновлення населення, репродуктивних установок різних груп сімей (В. Белова, В. Бойко, А. Волкова, С. Голод та ін.).

Егалітарний (франц. *egalite* – рівність) напрям пов'язаний зі змінами в суспільній свідомості поглядів на місце і роль жінки в суспільстві, рівності статей, виборі пріоритетних сфер самореалізації, визначенням оптимального варіанту поєднання різних соціальних ролей сучасної жінки. Найбільш ґрунтовно окреслена проблема представлена в працях А. Антонова, И. Кон, Л. Кузнецова, З. Янкова та ін. З-поміж зарубіжних авторів – М. Дінкова, Н. Ілієва (Болгарія), Є. Бартова, Л. Лішкова, І. Сухі, Ф. Хорвата (Чехія і Словачія), М. Соколовської, З. Дах (Польща).

В англійській літературі великий вплив на розробку проблем материнства мала робота Дж. Баулбі «Материнство і психічне здоров'я» [4], в якій на багатому емпіричному матеріалі показано, як зв'язок між матір'ю і дитиною в перші роки життя дитини впливає на її розвиток, а розлука з матір'ю може привести до незворотних негативних наслідків. Окреслена робота мала не тільки наукове, але й практичне значення. Під впливом висновків Дж. Баулбі було змінено юридичну практику всиновлення і позбавлення батьківських прав, відношення між матір'ю і дитиною почали розглядати як домінуючі, а інші зв'язки, наприклад батько-дитина, як другорядні.

В 70-х рр. ХХ ст. концепція Дж. Баулбі була розкритикована. Зокрема, М. Раттер [8] виокремив різні аспекти материнства, такі як психологічна близькість, піклування і гра. На його думку, наявність всіх трьох елементів в житті дитини є обов'язковим, а їх персоніфікатором може бути мати, батько, брати і сестри, друзі, вчителі та ін.

Тезис Дж. Баулбі, в якому йшлося не про материнство, а про батьківство (розподіл опіки над дитиною), був розкритикований в роботі Д. Піллінга і М. Прінгл «Спирні питання в розвитку дитини», де йшлося про поєднання роботи з материнством, про планування сім'ї. На перший план виступає психологічний аспект готовності жінки жертвувати своєю роботою, своєю свободою, дозволяючи заради виховання дитини, створення оптимальних умов для поєднання батьківських обов'язків з роботою.

Такий підхід зумовив появу нових напрямків [10].

В 50-і роки ХХ ст. соціологами Т. Парсонсом та У. Дж. Гудом було розроблено моделі сім'ї, котрі мали визначний вплив на розвиток педагогіки сімейного життя.

Підхід Т. Парсонса отримав назву структурно-функціональний: під структурою малася на увазі стійкість відносин, що досягалася чітким розподілом функціональних ролей. Дослідження Т. Парсонса [] базувалося на вивченні американської сім'ї і виходило із прийнятої в сучасній антропології точки зору про універсальний характер нуклеарної сім'ї. Всередині соціальної групи Т. Парсонс слідом за Р. Бейлсом, розрізняв два типи лідерства: інструментальне, закріплене за роллю чоловік/батько та емоційне – за роллю жінка/мати. Відтак, функціональна задача «підтримки емоційного балансу між всіма членами сім'ї, необхідного для нормальної соціалізації дітей», – писав Т. Парсонс, – потребує міцного союзу між батьками, закріпленого шлюбом [9, с. 58].

Соціальна система сім'ї, за Т. Парсонсом, мала тимчасовий характер: виконавши задачу соціалізації дітей, вона самоліквідовувалася, так як діти створювали власні нуклеарні сім'ї. Так, на першому етапі розвитку дитина прив'язана до батьків. На другому етапі – інтерес дитини спрямовувався на ровесника протилежної статі, що призводило до вступу в шлюб і створення нової нуклеарної сім'ї.

Модель Т. Парсонса припускала, що американська нуклеарна сім'я ізольована, тобто дорослі члени сім'ї не підтримують стійких тісних взаємовідносин зі своїми батьками та іншими членами родини. На моделі Т. Парсонса ґрунтувався широко розповсюджений в 50–60-х рр. ХХ ст. погляд на сім'ю як на «острівець безпеки».

Наступна модель – «сім'я, заснована на подружжі», розроблена Дж. Гудом [5] передбачала наступні ідеї: виключення широкого кола кровних родичів з життя подружжя та їх дітей, автономність і економічна незалежність сім'ї, взаємна згода на вступ в шлюб, порівняно пізній вік вступу в шлюб, підтримка емоційного балансу подружжя, заснованого на взаємній любові та рівноправності подружжя.

Вивчення сім'ї в 60–70-х роках ХХ ст. було в основному пов'язане або із спростуванням тих чи інших елементів описаних вище моделей або цінностей сімейного життя в цілому. Зокрема, важливе значення мала робота Е. Ботт, що розглядала сім'ю в соціальному контексті. А саме, на думку дослідниці, розмежування ролі подружжя пропорційно залежало від ступеня включення сім'ї в соціум [3].

Різко критикуючи модель Т. Парсонса, Е. Літвак виділив чотири моделі сімейного життя: 1) традиційна або класична, що складалася із декількох нуклеарних підсімей, що знаходилися у взаємній залежності та ієрархічному підпорядкуванні; 2) слабка сім'я, котра трималася виключно на особистих відносинах між чоловіком і жінкою, так як більшість із

функцій взяла на себе держава; 3) ізольована нуклеарна сім'я, важливими функціями якої була соціалізація дітей і підтримка життєдіяльності дорослих її членів; 4) змінена велика сім'я або коаліція відносно незалежних нуклеарних сімей, що підтримували відносини на рівноправній основі [7, с. 9–21].

В 60–70-х роках ХХ ст. сім'я потрапила в контекст соціального критицизму. Найбільш характерними були наступні точки зору:

- Песимістичне твердження про кризу сім'ї, що ґрунтувалася на протиставленні сучасній сім'ї патріархальної (Р. Флетчер).
- Оптимістична точка зору про модифікацію інституту сім'ї відповідно з потребами часу (Б. Мор).
- Уявлення про те, що сім'я є «тормозом» на шляху суспільного прогресу (В. Райх, Г. Маркузе).
- Критика сім'ї як оплоту грубості і насилля. Ця точка зору підкріплювалася кримінальною статистикою сімейних злочинів.
- Феміністична критика сім'ї як інструмента закріпачення жінки (К. Міллет, Дж. Мітчел).
- Критика сім'ї як передвісника психічних захворювань, що можуть виникнути в результаті реакції людини на несприятливу сімейну ситуацію (Р. Лейн) [6].

Звичайно, більшість із точок зору є утопічними у контексті сучасних уявлень.

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. в рамках нової хвилі фемінізму – одного із провідних напрямків офіційної ідеології західних країн сформувався такий напрям як неофемінізм, об'єктом дослідження якого стала жінка і всі соціальні проблеми сучасного західного суспільства крізь призму її інтересів. Зокрема, неофеміністки наполягали на тому, що материнство з категорії «обов'язки»; слід перенести в категорію «права» жінок. У цьому контексті вони домагалися визнання права контролю за народжуваністю, на використання методів контрацепції та можливості штучного переривання вагітності, ставили питання про «свідоме материнство» і «планування сім'ї». Неофемінізм оформився під безпосереднім впливом ідей, сформульованих французьким філософом-екзистенціалістом і письменницею Сімоною де Бовуар в її знаменитій книзі «Друга стаття» (1949 р.). В системі її поглядів поняття свободи волі, свободи вибору, самореалізації особистості жінки [2].

Водночас, на сучасному етапі одним із найбільш перспективних напрямків як на Заході, так і в Україні є гендерні дослідження.

Гендерний підхід у гуманітарному знанні є новим методологічним інструментом аналізу і проектування особистісних змін, який ґрунтується на врахуванні «фактора статі» у змісті освіти та характері міжособистісної взаємодії «вихователь – дитячий колектив», «учитель – класний колектив», «викладач – студенти». У різних країнах він має різну назву: гендерний

аналіз, «гендерні лінзи», гендерний вимір, гендерна інтеграція тощо (С. Бем, Ш. Берн, І. Кон, Л. Штильова та ін.). Труднощі впровадження гендерного підходу у сферу освіти пов'язані передусім з його відносним новаторством, неоднозначним трактуванням термінології та її змістового наповнення. Тому важливими пріоритетами у розробці дієвих гендерно-освітніх програм, разом із врахуванням міжнародного досвіду, є «ідеологія самовизначення» молоді (В. Кремень), збереження «ідентичності української освіти як сердечної, духовної і душевної, людської і людяної, народної і родинної, патріотичної і моральної у всіх загальнолюдських вимірах» (В. Андрущенко), взаємозв'язок гендерного та особистісного підходів як основи гуманізації навчально-виховного процесу (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, Т. Говорун, І. Кон, В. Кравець, О. Сухомлинська).

На основі аналізу наукової літератури можна виділити два основні типи гендерних установок – патріархатні і феміністські. Для патріархатних установок характерні наступні особливості: 1) переконання, що в суспільних і сімейних відносинах має існувати жорсткий розподіл чоловічих і жіночих ролей; 2) погляд, згідно з яким чоловікові належить провідна, активна роль у сім'ї і суспільстві, а жінці – підпорядкована, пасивна; 3) переконання, що життєві цінності жінок і чоловіків різні: сім'я і кохання – основні цінності для жінок; робота та кар'єра – цінності чоловіків; 4) надання переваги сімейним відносинам, в яких чоловік є головою сім'ї, що вносить основний вклад у бюджет сім'ї; 5) надання жінці головної ролі в суспільстві – ролі матері, пов'язаної з народженням і вихованням дітей; 6) осуд поведінки жінки, в якій домінують орієнтації на самореалізацію поза сім'єю, а саме на кар'єру, професійні досягнення; 7) уявлення про те, що патріархатна модель суспільства природна, зумовлена біологічними відмінностями статей; 8) засудження рівних прав жінки і чоловіка. Натомість феміністські установки акцентували увагу: 1) на засудженні розподілу сфер суспільного життя на чоловічі і жіночі; 2) на прийнятті образу жінки (гендерного ідеалу), головними рисами якого є енергійність, активність, впевненість у собі, прагнення до свободи і незалежності, діяльність у різних сферах суспільного життя; 3) на цінності професійних досягнень, кар'єрі, самореалізації жінки; 4) на прагненні рівної участі батька й матері у вихованні дитини; 5) на несприйнятті подвійних стандартів у суспільній моралі в оцінці поведінки чоловіків і жінок у різних сферах життя та ін. [1, с. 12–13].

Таким чином, аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що в історичній ретроспективі існували декілька напрямків дослідження материнства: патріархальний, матріархальний, економічний, демографічний, егалітарний, гендерний, кожен з яких розглядав різні аспекти материнства. Визначальний вплив на розвиток педагогіки материнства мали дослідження Дж. Баулбі, Е. Ботт, Дж. Гуда та ін., в котрих йшлося про материнство та батьківство, про поєднання роботи з материнством, про

планування сім'ї та моделі сім'ї та сімейного життя.

Подальших наукових розвідок потребує науково-педагогічний аспект дослідження феномену «материнство» на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / [В. Кравець, Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.] ; за наук. ред. В. Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2013. – 448 с.
2. Гендерный глоссарий проекта «Ресурсы гендерного образования» // Режим доступу: [<http://vocabulary.ru/dictionary/neofeminizm>].
3. Bott E. Family and social change: A study of family a.kinship in a South Wales town / E. Bott. – L., 1965. – 252 p.
4. Bowlby J. Maternal cave and mental health: [monograph] / J. Bowlby. – Jeneva: Word health organization, 1951. – 183 p.
5. Goode W. World revolution and family patterns / W. Goode. – N. Y., 1963. – 432 p.
6. Goldtorp J. Family life in Western societies : A hist. Sociology of family relationships in Britain a.North America. – Cambridge, 1987. – 285 p.
7. Litwak E. Occupational mobility and extended family cohesion // Amer. social. Rev. – N. Y., 1960. – Vol. 25. – P. 9–21.
8. Rutter M. Maternal deprivation reassessed / M. Rutter. – Harmondsworth. – 1972. – 175 p.
9. Parsons T. Family socialization and interaction process / T. Parsons, R. Bales. – L., 1956. – 422 p.
10. Pilling D. Controversial issues in development / D. Pilling, M. Pringle. – L., 1978. – 424 p.